

Список использованной литературы:

1. Смагулова Ж.Б., Муханова А.Е., Мусаева Г.И. Анализ мирового опыта перехода к зеленой экономике: предпосылки и направления // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. 2015, № 1-1. С. 92-96;
2. Навстречу «зеленой» экономике: пути к устойчивому развитию и искоренению бедности – обобщающий доклад для представителей властных структур // ЮНЕП. 2011: [Электронный ресурс]. URL: <http://www.unep.org/greeneconomy/>
3. ООН. Департамент по экономическим и социальным вопросам. Устойчивое развитие. [Электронный ресурс]. <https://sdgs.un.org/ru/meropriyatiya/konferenciya-organizacii-obedinennykh-naciy-po-ustoychivomu-razvitiyu-rio20-6672>
4. Семенов, Н. С. Развитие информационных отношений на примере концепции "умного города" / Н. С. Семенов, С. Р. Семенов // Вестник Кыргызско-Российского Славянского университета. – 2022. – Т. 22, № 3. – С. 111-119. – DOI 10.36979/1694-500X-2022-22-3-111-119. – EDN RIPMHV.

УДК 336.02 (575.2)

DOI 10.33514/1694-7851-2023-4-89-94

Йылмаз Рашит

Кыргыз Түрк Манас университети, окутуучу

Йылмаз Рашит

Кыргызско Турецкий университет Манас, преподаватель

Yilmaz Rashit

Kyrgyz Turkish Manas University, lecturer

БАЖЫ САЯСАТЫНЫН КӨП КЫРДУУ РОЛУ ЖАНА АНЫН ЭКОНОМИКА ҮЧҮН МААНИСИ МНОГОГРАННАЯ РОЛЬ ТАМОЖЕННОЙ ПОЛИТИКИ И ЕЕ ЗНАЧЕНИЕ ДЛЯ ЭКОНОМИКИ THE MULTIFACETED ROLE OF CUSTOMS POLICY AND ITS IMPORTANCE FOR THE ECONOMY

Аннотация: Макалада Кыргыз Республикасынын экономикасындагы бажы саясатынын ролу жана мааниси каралат. Анда бажы органдарынын ыйгарым укуктары жана функциялары иликтенип, экономикалык коопсуздукка коркунучтарды азайтуу үчүн бажы саясатынын зарылдыгы негизделет. Кыргыз Республикасынын бажы саясатын түзүүнүн жана бажы системаларын өнүктүрүүнүн жалпы тенденциялары аныкталган.

Аннотация: В статье рассмотрено роль и значение таможенной политики на экономику Кыргызской Республики. В ней рассматриваются полномочия и функции таможенных органов, обосновывается необходимость таможенной политики на минимизацию угроз экономической безопасности. Определены общие тенденции формирования таможенной политики и развития таможенных систем Кыргызской Республики.

Abstract: The article examines the role and significance of customs policy on the economy of the Kyrgyz Republic. It examines the powers and functions of customs authorities and substantiates the need for customs policy to minimize threats to economic security. The general trends in the formation of customs policy and the development of customs systems of the Kyrgyz Republic have been identified.

Негизги сөздөр: бажы саясаты, бажы жыйымдары, киреше, чыгаша, экспорт, импорт, көзөмөл, мамиле, мыйзам, соода, экономика, роль, башкаруу.

Ключевые слова: таможенная политика, таможенные сборы, доход, расход, экспорт, импорт, контроль, отношение, закон, торговля, экономика, роль, администрирование.

Key words: customs policy, customs duties, income, expenditure, export, import, control, attitude, law, trade, economy, role, administration.

Бажы кызматы мамлекеттик саясаттын бардык спектрин, ошондой эле улуттук жана эл аралык мыйзамдардын талаптарын товарлар жана/же адамдар чек арадан өткөндө колдонот. Бажы иш-аракеттери соода саясаты, салык салуу, айыл чарба саясаты, керектөөчүлөрдү жана айлана-чөйрөнү коргоо, улуттук жана эл аралык деңгээлдеги кылмыштуулуктун алдын алуу сыяктуу ар кандай тармактарды камтыйт.

Бажы органдары эл аралык сооданын сакчылары болуп саналат, коопсуздук жана жөнгө салуу талаптары менен тең салмактуулукту сактоо менен товарлардын чек арадан тоскоолсуз өтүшүн камсыз кылат. Алар мыйзамдуу сооданы илгерилетүүдө жана элдердин экономикалык саламаттыгын коргоодо маанилүү ролду ойношот.

Дүйнөнүн бардык бурчтарындагы бажы администрацияларынын милдеттерин жалпысынан төрт категорияга бөлүүгө болот:

- Коомду жана жарандарды коргоо;
- Администрациялык төлөмдөрдү жана салыктарды коргоо жана жыйноо жана экономикалык иш-аракеттерди камсыз кылуу;
- Чараларды ишке ашыруу;
- Мамлекеттик пландаштыруу максатында соода статистикасын чогултуу жана түзүү.

Бажы көзөмөлү жарандарды жана коомду мыйзамсыз баңги заттардан, сапатсыз товарлардан, кооптуу заттардан жана кооптуу материалдардан ж.б. коргоо, ошондой эле айлана-чөйрөнү жана маданий мурастарды сактоо үчүн зарыл. Эл аралык терроризмге жана уюшкан кылмыштуулукка каршы күрөшүүдө бажынын ролу, атап айтканда, курал-жарактарды жана ок атуучу куралдарды, химиялык заттарды, биологиялык жана бактериологиялык агенттерди, ядролук жана радиоактивдүү материалдарды импорттоо, экспорттоо жана транзитти көзөмөлдөө, ошондой эле акча менен күрөшүү аркылуу өтө актуалдуу маселе болуп саналат.

Мындан тышкары, бажы көзөмөлү улуттук, кээде аймактык кирешелерди жана экономикалык иш-аракеттерди коргоо үчүн да зарыл. Кирешеге адатта коммерциялык алдамчылык, анын ичинде жалган декларациялар, жогорку бажы товарларынын контрабандасы жана интеллектуалдык менчик укуктарын бузуу коркунучу бар.

Баарынан мурда, бажы органдары товарлардын импортун жана экспортун көзөмөлдөө менен эл аралык соодага көмөктөшөт. Аларга соода эрежелерин сактоо, бажы төлөмдөрүн жана салыктарды эсептөө жана чогултуу, ошондой эле товарлардын эл аралык номенклатурага ылайык туура классификацияланышын камсыз кылуу милдети жүктөлгөн.

Мындан тышкары, бажы коопсуздукту сактоодо, мыйзамсыз сооданын алдын алууда чечүүчү ролду ойнойт. Алар баңги заттар, курал-жарак жана жасалма продукция сыяктуу мыйзамсыз товарлардын аткезчилигин токтотуу үчүн чек ара көзөмөлүн ишке ашырып, ошону менен улуттук жана эл аралык коопсуздукка салым кошууда.

Бажы ошондой эле соода саясатын жана келишимдерин сактоо менен экономиканы коргойт. Алар эл аралык соода мыйзамдарын аткарышат, товарлардын келип чыгышын текшерешет жана ата мекендик өнөр жайды адилетсиз чет элдик атаандаштыктан коргоо үчүн демпингге каршы чараларды көрүшөт.

Мындан тышкары, бажы органдары айлана-чөйрөнү коргоодо чоң роль ойнойт. Жоголуп бара жаткан түрлөрдүн жана кооптуу материалдардын соодасынын эрежелерин сактоо менен, алар айлана-чөйрөнү сактоо боюнча глобалдык аракеттерге салым кошушат.

Бирок, бажы процедуралары кээде эл аралык соода үчүн көйгөйлөрдү жаратышы мүмкүн. Татаал процедуралар, ачык-айкындуулуктун жоктугу жана бюрократия бизнес үчүн кечигүүлөргө жана чыгымдардын көбөйүшүнө алып келиши мүмкүн. Бул проблемаларды чечүү үчүн көптөгөн бажы органдары процесстерди оптималдаштыруу жана натыйжалуулукту жогорулатуу үчүн модернизациялоо, анын ичинде санариптик трансформациялоо боюнча демилгелерди кабыл алууда.

Мисалы, "бирдиктүү терезе" системасын киргизүү соодагерлерге жол-жоболорду жөнөкөйлөтүү жана тариздөө убактысын кыскартуу менен бир портал аркылуу бардык керектүү документтерди берүүгө мүмкүндүк берет. Мындан тышкары, бажы органдары жол-жоболорду шайкеш келтирүү жана соода жол-жоболорун жөнөкөйлөтүүнү жакшыртуу үчүн эл аралык деңгээлде барган сайын кызматташууда.

Негизинен, бажы органдары эл аралык соодада көп кырдуу ролду ойнойт, мыйзамдуу сооданы жеңилдетет, коопсуздукту камсыз кылат, экономиканы коргойт жана айлана-чөйрөнү сактайт. Алар өнүгүп келе жаткандыктан, алардын ролу дүйнөлүк сооданын келечегин калыптандырууда чечүүчү роль ойнойт.

Бажы органдарынын карамагында товарлардын маалыматтык кыймылын көзөмөлдөө үчүн күчтүү куралдар бар. Бул инструменттер учурда товарлардын агымына тоскоол болуу үчүн жасалган чек арадан өтүү, ошондой эле салыктарды жана жыйымдарды талап кылынган сумманы алуу үчүн. Бул инструменттердин кээ бир изилдөөлөрү, алар максат кылынбаган жагдайларга оңой колдонулбай турганын көрсөтүп турат. Жаңы жөнгө салуу, бирок, башка нерселер менен катар, бажы органдарынын көзөмөл жүргүзүү ыкмаларындагы ролуна жогорулаган талаптарды коёт.

1-Таблица. Товарлардын тышкы жана өз ара соодасынын негизги көрсөткүчтөрү (АКШнын миллион доллары) [1]

	2018	2019	2020	2021	2022
Кыргыз Республикасынын тышкы жана өз ара соода товарлардын жүгүртүүсү	7 128,8	6 975,1	5 692,0	8 332,4	11 815,8
КМШ өлкөлөр	3 246,0	3 228,7	2 899,3	4 062,8	5 271,0
КМШдан тышкары өлкөлөр	3 882,8	3 746,4	2 792,7	4 269,6	6 544,8
ЕАЭБ өлкөлөр	2 801,9	2 742,4	2 439,8	3 426,4	4 532,0

Үчүнчү өлкөлөр (ЕАЭБ тышкары өлкөлөр)	4 327,0	4 232,7	3 252,2	4 906,0	7 283,8
Экспорт	1 836,8	1 986,1	1 973,2	2 752,2	2 186,7
КМШ өлкөлөр	858,9	859,2	754,0	1 012,3	1 693,4
КМШдан тышкары өлкөлөр	977,9	1 126,9	1 219,2	1 739,8	493,3
ЕАЭБ өлкөлөр	640,6	641,7	554,5	791,5	1 437,8
үчүнчү өлкөлөр (ЕАЭБ тышкары өлкөлөр)	1 196,2	1 344,4	1 418,7	1 960,7	748,9
Импорт	5 292,0	4 989,0	3 718,8	5 580,2	9 629,1
КМШ өлкөлөр	2 387,1	2 369,5	2 145,3	3 050,4	3 577,6
КМШдан тышкары өлкөлөр	2 904,9	2 619,5	1 573,5	2 529,8	6 051,5
ЕАЭБ өлкөлөр	2 161,3	2 100,7	1 885,3	2 634,9	3 094,2
Үчүнчү өлкөлөр (ЕАЭБ тышкары өлкөлөр)	3 130,8	2 888,3	1 833,5	2 945,3	6 534,9
Соода балансынын сальдосу	-3 455,2	-3 002,9	-1 745,6	-2 828,0	-7 442,4
КМШ өлкөлөр	-1 528,2	-1 510,3	-1 391,3	-2 038,1	-1 884,2
КМШдан тышкары өлкөлөр	-1 927,0	-1 492,6	-354,3	-790,0	-5 558,2
ЕАЭБ өлкөлөр	-1 520,6	-1 459,1	-1 330,8	-1 843,4	-1 656,4
Үчүнчү өлкөлөр (ЕАЭБ тышкары өлкөлөр)	-1 934,6	-1 543,9	-414,8	-984,6	-5 786,0

1-таблицадагы маалыматтарга таянсак товарлардын тышкы жана өз ара соодасынын негизги көрсөткүчтөрүнүн ичинен импорт жогору турат. Эл аралык сооданын өсүшү басаңдап өзгөрүүлөргө дуушар болсо дагы, товарлардын импорту - айрым экспорттоочу өлкөлөр үчүн, азыраак болсо да - бажы кирешелеринин негизин түзөт. Кошумча нарк салыгы (КНС) системасы бар бардык өлкөлөрдө жана өзгөчө өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдө канчалык маанилүү болсо да, импорттук салыктарды чогултуу бүгүнкү күндө бажынын ролунун бир гана аспектиси болуп саналат. Бул роль экономикалык жана социалдык аспектилерге ээ болуп, көптөгөн олуттуу глобалдык көйгөйлөргө каршы турууга мүмкүндүк берет. Ошентип, бажы администрациясынын миссиясы үч элементтен турат, алардын бардыгы товарлардын эл аралык соодасын камтыйт: фискалдык элемент (кирешелерди түздөн-түз жана салык администрациясын колдоо үчүн чогултуу), экономикалык элемент (белгилүү бир мамлекеттик экономикалык саясатты ишке ашыруу жана көзөмөлдөө), коргоо жана коопсуздук элементи (жарандардын ден соолугун коргоо жана трансчек аралык кылмыш ишинен коомду коргоо). Бажы ролдорунун жана функцияларынын салыштырмалуу мааниси жана артыкчылыгы өлкөнүн географиялык, экономикалык жана башка өзгөчөлүктөрүнө жараша өзгөрүшү мүмкүн, бирок үч негизги элемент системалуу түрдө бар.

Бажы органдарына эл аралык операциялардын коопсуздугун камсыздоого багытталган жөнгө салуучу милдеттер жүктөлөт. Өзгөчө азыркы атаандаштык дүйнөдө эл аралык соодага алар максималдуу түрдө салым кошууда. Чынында, алардын функциялары сооданы жеңилдетүү менен чектелбейт.

Бажы администрациясы негизинен төмөнкү төрт функцияларды аткарат деп айтууга болот.

1-Диаграмма. Бажы администрациясынын функциялары

Бажыны модернизациялоо аркылуу экспорттун атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуунун алдыңкы тажрыйбасы.

Эл аралык соода экономикалык өсүштүн, өнүгүүнүн жана гүлдөп-өнүгүүнүн негизги кыймылдаткычы болуп саналат.

Ааламдашуу жана аймактык интеграция эл аралык соода саясатын улуттук өнүгүү стратегияларына интеграциялоонун маанисин андан ары жогорулатат.

Себеби, бажы кылымдар бою эл аралык соодада маанилүү ролду ойноп келген. Бажы уюмдары көптөгөн өлкөлөр бири-бирине карама-каршы келген ролдордун айкалышы менен мүнөздөлөт: салык салуу жол-жоболору аркылуу соода жана эл аралык бизнеске көмөк көрсөтүү, ошондой эле жөнөкөйлөтүү. Көбүнчө бул эки милдетке үчүнчүсү кошулат: мыйзамсыз соодадан коомду коргоо, жоопкерчиликсиз бизнес жана кооптуу өнүмдөр. Акыркы мезгилдерде бул роль дагы абдан таанылган жана мыйзамсыз соода жаатында потенциалды жогорулатууга багытталган.

Дүйнө, соода, демек, бажы чоң өзгөрүүлөргө дуушар болсо да, негизги операциялык мамиле бажы ошол бойдон калды. Ресурстук чектөөлөр, ошондой эле натыйжалуураак муктаждык аткаруу тобокелдикке негизделген операцияларга алып келди. Бажы жана соода кызматы бажы ведомстволоруна санариптештирүүнү биринчилерден болуп ишке киргизүүгө жардам берди. Бирок бажы таянган процесстердин өзөгү декларациялардын жана жөнөкөйлөтүүлөрдүн айланасында жүрөт.

Бажы органдары жалпысынан Өкмөттүн саясатын ишке ашыруучу мекеме катары каралат. Бажы администрациялары эл аралык операциялардын коопсуздугун камсыз кылууга багытталган жөнгө салуучу милдеттерди өзүнө алат, алар ошондой эле мүмкүн болушунча көбүрөөк деңгээлде эл аралык сооданы, өзгөчө азыркы атаандаштык дүйнөсүндө көмөктөшөт. Чынында, алардын функциялары соода жол-жоболорун жеңилдетүү менен чектелбейт.

Көптөгөн өлкөлөрдүн бажы саясатынын тажрыйбасына негизделген изилдөөлөрдөн бажыны модернизациялоо аркылуу экспорттун атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу боюнча мыкты тажрыйбаларды аныктоого жана колдонууга мүмкүнчүлүктөр бар. Эл аралык бажысынын модернизациясын, анын ичинде анын максаттарын, стратегиясын, негизги демилгелерин жана чараларын, ошондой эле модернизацияланган бажынын жалпы таасирин кабыл алса болот.

Колдонулган адабияттар:

1. <https://www.stat.kg/ru/publications/sbornik-kyrgyzstan-v-cifrah/>
2. Шакирова К.К., Йылмаз Р. Роль иностранных инвестиций в развитии национальной экономики Кыргызской Республики. 1(4), 2018. Вестник Кыргызстана. Стр. 313-316.

УДК 336.22

DOI 10.33514/1694-7851-2023-4-94-100

Мусуралиева Мээрим Мамбеткалыковна, Агагельдиев Мекан

И.Арабаев атындагы КМУнун Э.Ж.Маанаев атындагы Тарых жана социалдык-укуктук билим берүү институтунун доц.м.а.

И.Арабаев атындагы КМУнун Экономика жана менеджмент институтунун «Экономика» багыты, «Салык жана салык салуу» магистердик программасы, магистрант

Мусуралиева Мээрим Мамбеткалыковна., Агагельдиев Мекан

и.о.доцента Института истории и социально-правового образования им. Э.Ж.Маанаева КГУ им. И.Арабаева

магистрант 2 курса по направлению «Экономика» магистерской программы «Налоги и налогообложение» Института экономики и менеджмента КГУ им.И.Арабаева

Musuralieva Meerim Mambetkalykovna., Agageldiyev Mekan,

Acting Associate Professor at the E.J.Maanaev Institute of History and Socio-Legal Education KSU named after I.Arabaev

2nd year undergraduate student in the field of «Economics» of the Master's program «Taxes and Taxation» Institute of Economics and Management of the I.Arabaev KSU

САЛЫК СИСТЕМАСЫНЫН МААЛЫМАТТЫК КООПСУЗДУГУН КАМСЫЗ КЫЛУУНУН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ ОСОБЕННОСТИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ НАЛОГОВОЙ СИСТЕМЫ FEATURES OF ENSURING INFORMATION SECURITY OF THE TAX SYSTEM

Аннотация: Бул макалада салык системасынын маалыматтык коопсуздугун камсыз кылуу жолдорун жана салык саясатын ишке ашыруу жана маалыматтык коопсуздукту камсыз кылуу үчүн мамлекеттик деңгээлде кандай платформалар ишке ашырылып жатканын карап чыгууга аракет жасалды.

Аннотация: В данной статье предпринята попытка рассмотреть способы обеспечения информационной безопасности налоговой системы и о том, какие платформы внедряются на государственном уровне для реализации налоговой политики и обеспечения информационной безопасности.

Abstract: This article attempts to consider ways to ensure the information security of the tax system and which platforms are being implemented at the state level to implement tax policy and ensure information security.

Негизги сөздөр: салык системасы, салык кызматы, маалыматтык коопсуздук, ИСНАК (Кыргызстанда салыктык башкаруунун маалыматтык системасы), электрондук патент, электрондук кол тамга.